

KOVÁCSNÉ MAGYARI HAJNALKA

NŐI SZEREPEK VÁLTOZÁSAI A MAGYAR ÉS A ROMÁN ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDEJÉN (1945–1989)

...vajon az ötvenes évek erőltetett emancipációjának volt-e köze a nők későbbi emancipációs törekvéseihez? Vajon a nyolcvanas évek divatos rendőrnői igazából az ötvenes évek propagált traktoros lányainak az utódai? De míg az egyik az erőltetett emancipáció produkuma, a másik a nők tudatos választása.

Bevezetés

■ Az állandóan változó nőképek és a hozzájuk tartozó női szerepek egyfajta társadalmi konstrukciók, amelyek szorosan kapcsolódnak az éppen aktuális politikai, gazdasági és társadalmi változásokhoz. Nem volt ez másképp 1945 után sem, amikor a világhatalmak nőpolitikája és annak propagandakampányai igencsak beleavatkoztak a nők mindennapi életébe, és manipulatív propagandájukkal a nőkre olyan szerepeket kényszerítettek, melyeket valószínűleg maguktól nem választottak volna.

A II. világháború után egyfajta politikai aktualitás meghatározta kettőség volt jellemző, mely a női szerepek alakulására is rátette bélyegét. Míg az Egyesült Államok és szövetségesei megálmodták a fogyasztói kultúrán alapuló „amerikai álom ízű” ultrafeminin nőtypust, és a tradicionális nemi szerepek kontinuitását tűzték zászlajukra, addig a szovjet blokk megalkotta az erős, a férfival látszólag egyenértékű „dolgozó nő” ideálját. Az 1950-es évek keleti blokkjának hivatalos nőképe szovjet minta alapján az erős fizikumú dolgozó nő lett, aki bírta a fizikai munkát, hazafias lendülettel építette a szocializmust, és aki a munka terén is egyenlő volt a férfival.

De milyen is volt az államszocializmusbeli nőideál? Milyen női szerepek voltak hivatalosan propagálva és melyek voltak társadalmilag preferáltak? Találkozott-e a hivatalos nőkép a társadalmi igényekkel, elképzelésekkel? Ho-

gyan változtak ezek a szerepek az államszocializmus évtizedei során a magyar és a román területeken? Tanulmányom ezekre a kérdésekre keresi a választ, feltérképezve komparatív módon a román és magyar államszocializmus korabeli nőtársadalmának női szerepek terén való lehetőségeit és változásait.

Traktoros lányok és a szovjetizált nő (1945–1950-es évek)

■ Az 1945 utáni időszak szovjet típusú rendszereinek foglalkoztatáspolitikájára jellemző volt a nők férfias munkára való erőszakos toborzása és az ennek megfelelő dolgozó kommunista nő imázsának propagálása. A fizikai munkát végző nők hősiességének kiemelésével és társadalmilag elfogadottá tételével próbálták megvalósítani az újfajta szocialista mezőgazdaságot. Magyarországon a „*Gyertek lányok traktorra!*” felhívás is ennek az erőltetett emancipációnak és női munkaerő-toborzásnak volt az egyik propagandamódszere, a plakátokon szereplő pirosposztgás életvidám traktoros lányok pedig a követendő példaként a propagált szovjetizált nő prototípusát testesítették meg.

A traktoros nőkkel készített interjúk és visszaemlékezések azonban arról tanúszkodnak, hogy a valóság és a propaganda ígéretei köszönőviszonyban sem

1. kép. „Gyertek lányok traktorra!”

Forrás: 1950. Magyar Nemzeti Múzeum. ltsz: 59. 0920

traktoros munkára való propagálása nem volt egy állami sikertörténet, de annak ellenére, hogy igazából ez a projekt néhány év alatt lefutott, és soha többé nem került elő, a köztudatban a traktoros lányok maradtak a Rákosi-korszak megkerülhetetlen emblematikus figurái.

De nemcsak ők jelentették meg a politikai ideológia új nőképét, hanem összességében véve a szocializmust építő összes dolgozó nő, aki az extenzív iparosítás miatt dolgozván gép mellett üzemekben, gyárakban, mezőgazdaságban, sőt a bányászatban,³ rendszerint egyenlővé vált munka terén a férfival. A traktor és bányászatban, illetve a többi nehézipari területen dolgozó nők azonban megtapasztalhatták, hogy ez a fajta propagandisztikus szocialista nőimázs, mely elméletben nagyszerűen hangzott, a valóságban torzulva jelentkezett.⁴ De hiába

volt ez nyilvánvaló, még a nők érdekeit képviselő MNDSZ (Magyar Nők Demokratikus Szövetsége), melynek fő célja a nők egyenjogúságának, továbbá politikai és gazdasági problémáinak képviselete lett volna, sem tett semmit a helyzet optimalizálásáért. Azon kívül, hogy minél nagyobb számban igyekezett propagálni a nőket a kommunista pártba való belépésbe, sokkal inkább működött a korszak női politikusaiknak szakmai temetőjeként, valódi női egyenjogúságot kikövetelődő érdekképviseletként.⁵

A korábban házasság után otthon maradt és főállású feleség/anya feladatokat ellátó nőket bevonták az államilag szervezett munkaerőpiacra, és ezzel párhuzamosan mesterséges módon felértékelődött a dolgozó nő presztízse a hagyományos női szerepet ellátó háziasszonyként tevékenykedő nőkkel szemben.⁶ Bár a politikai propaganda a nők feladatául elsősorban a hazafiságot és a munkát hirdette, a tradicionális női és férfi szerepek nem alakultak olyan rugalmasan, hogy a munkájának, hivatásának élő nőideál példája a mindennapokban problémamentesen követhető legyen. Társadalmilag ugyanis továbbra is elvárás volt az, hogy egy nő „idejében”, vagyis húszéves koráig férjhez menjen, gyermeket szüljön, és munka mellett háztartást vezessen. Ezáltal az ötvenes évek nagy emancipációs lehetőségei sokkal inkább kettős terhet nyomtak a nőkre a jól hangzó „felszabadítás” helyett.

2. kép. Hegesztő-lángvágó szakmunkásnő az Erzsébet-hídon 1949-ben
Forrás: Fortepan/Kovács Márton Ernő

Románia esetében is kijelenthető, hogy az emancipációs folyamatok, bár megváltoztatták a nők életét, de mégsem az ő érdekeiket képviselték. Hangzatos propagandákkal felhasználták őket különböző pártideológiai megnyilvánulásokhoz, és az emancipáció hangoztatásával párhuzamosan elvárták a nőktől a totális alávetettségre való hajlandóságot.⁷ A nők eddigi háztartási munkákra vonatkozó sztahanovizmusát átirányították az élet összes területére. Ráadásul a patriarchális mentalitású férfitársadalom, amely nem igazán tudott mit kezdeni a nők ezen szerepmódifikációjával, indulatosan és erőszakosan viszonyult ehhez az új „dolgozó nőhöz”, még akkor is, ha saját feleségről volt szó. Ezek folyamatoként paradox módon a nők „felszabadítása” sokkal inkább tette a nőket elnyomottakká, mint a kommunizmus előtti időkben.⁸

A „pesti nő” és a városi divatos dolgozó nő, avagy a szépség rehabilitációja

■ Magyarországon 1956-ot követően a Rákosi-korszak propagált „traktoros lányai” és férfias területeken dolgozó asszonyai után egy olyan paradigmaváltás következett be, melynek során a Kádár-kori nőideál sokkal közelebb került a korabeli közvélemény által preferált nőtípushoz, és egyre inkább távolodott az egykori szovjetizált mintától. A dolgozó nő presztízse továbbra is magasan kvalifikált volt, de a szovjet típusú sztahanovista nőideál megszűnt kötelező módon követendő példának lenni, sőt az ötvenes évek példaértékű traktoros lányait a Kádár-kor már mint a Rákosi-kor „túlkapásainak” egyik jelenségét a női egyenjo-

gúsítás áldozataiként definiálta. A női munkaerő-átcsoportosítás következtében a nehéziparból a nők át lettek irányítva a könnyűiparba, illetve a szolgáltatási szektorokba, sőt a Rákosi-kor „semmittevő” háziasszonyai és „dísznői” is rehabilitálva lettek. A divat depolitizálásával a nyugati filmcsillagok⁹ utánzása, külső jegyeiknek kopírozása a hiánygazdaság keretei között átvehetővé és a „szocialista jó ízlés” határain belül megengedetté váltak, megalkotva ezzel egy speciális szocialista nőmodellt, a „pesti nőt”.

A modern pesti nő túsarkúban járt, selyemruhát és nejlonharisnyát hordott, modern napszemüveget viselt, még akkor is, ha ezeket nem volt egyszerű beszerezni.

3. kép. Napszemüveges fiatal nő, saját kezűleg varrt kosztümjében, 1967-ben. Forrás: saját tulajdon

„Gina Lollobrigida- és Brigitte Bardot-frizurát kértünk a fodrásznőktől. Megpróbáltuk leutánozni őket” – mesélte mosolyogva egyik interjúalanyom.¹⁰ De a tévé elterjedésével a nyugati filmsztárok mellett a tévé-bemondónők vagy a Táncdalfesztivál énekesei is követendő példaként szolgáltak. A nők már kora reggel, 5.30-kor a fodrászatban ültek, hogy munkakezdésre beérjenek, és csinosan, ápoltan kezdjenek feladataikba,¹¹ hiszen kolléganőik is így tettek. A normakövetés meghatározó volt, akár munkahelyen, akár a magánéleti mikrokörnyezet határain belül, gondolok itt például a szomszédasszonyokra mint a szocializmus jellemzően specifikus szereplőire.

Tóth Eszter Zsófia szerint is korabeli sajtódiskurzus alapján a modern pesti nő volt a szocializmus szépségideálja, melynek külső megnyilvánulásait (öltözködés, frizura) a faluról városba felkerülő egyszerű lányok is hamar elsajátították. Városba való felkerülésük után néhány héttel, hónappal már modern frizurát vágattak maguknak, és pestiesen öltözködtek.¹² Ezek a lányok legtöbbször női munkásszállón, vagy ahogy a köznyelv nevezte: „kancahotelben” laktak, ahol olcsó volt a lakhatás, és hetente kétszer fogadhattak látogatókat.¹³ Legtöbbször közülük gyári munkásnők, segéd- és betanított munkások, malterhordók, épülettakarítók voltak, de akadt közöttük olyan is, aki képezte magát, és adminisztrátor lett. És olyan is volt, akinek szerettefoslottak az álmái: „Egyszer, amikor hazajött a barátnőm Pestről, összetalálkoztunk a Főutcán. Ő túsarkú cipőben volt, én meg sáros gumicsizmában, csatakosan, kukoricatörésből jöttem éppen. Azt mondja, bolond vagyok, hogy itt dolgozom a tsz-ben. Milyen jó dolga van neki Pesten. Hívott, jöjjetek fel én is, lakhatok munkásszálláson, jó dolgom lesz, meg a többi... Na hát, eljöttem. Ágybérletben lakom, kétszázötvenért. Vasalni nem szabad, villanyt gyűjtani nem szabad, mert fogy az áram [...]. Aztán a barátnőmnek sincs annyi ruhája, mint ahogy mondta [...]. Meg itt úgyse veszi észre senki, ha új ruhát veszek.”¹⁴

Romániában is jellemző volt a faluról városra felkerülő lányok tömeges jelensége. 1965 után, Ceaușescu falurombolási politikáját követően még inkább felözönlöttek a városokba a falusi lányok. Legtöbbször szövőgyárba, harisnyagyárba, cipőgyárba kerültek, de sokan voltak, akik a „serában”¹⁵ vagy tejgyárban dolgoztak. Általában egy-egy idős néninél vettek ki szobát maguknak, akinek a bérleti díjon túl kedvességéből bevásároltak, segítettek neki ebben-abbban. A faluról fel-

kerülő lányok külsőségeiben itt is hamar felzárkóztak a városiakhoz. Amikor azonban hazlátogattak, inkább az otthoniak ízlésének megfelelően öltözködtek fel, nehogy a falu a szájukra vegye őket.

„Amikor hazautaztam, olyan ruhát vettem fel, ami tudtam, hogy tetszeni fog az otthoniaknak. Szép volt és elegáns, de nem olyan huligános, ahogy ők nevezték a divatos holmikat.”¹⁶ (A szerző fordítása)

Mind Magyarország, mind Románia tekintetében a divatos városi munkásnővé avanszálódott lányok szeme előtt a „dolgozó nő” ideálja helyett a tradicionális női szerep betöltése lebegett. Megtalálni a férfit, akivel összeköthetik az életüket, és családot alapítanak. Voltak, akik végül falubelivel kötöttek házasságot, és visszaköltöztek, és voltak, akik városon ragadtak. Érdekes kapcsolatrendszerre figyelhető meg a női szerepek összefonódásának, amikor is ezek a lányok azért hagynak fel a hagyományos női szereppel, és válnak egy ideig önálló emancipált nővé, hogy végül visszatérhessenek oda, ahonnan elindultak. Magyarázható ez a falusi társadalmak alapvetően tradicionális jellegű mentalitásával vagy egyszerűen beilleszkedési problémákkal és a gyökértelenség érzésének megtapasztalásával.

Az a tény azonban, hogy végre született egy kis rés az addigi rigorózus államszocializmuson belül, amelyen keresztül a nők újból megélhették nőiességüket, mindenképp szerencsésnek mondható. Még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy például Magyarország esetében a „pesti nő” jelenség megjelenése, a lakossági igények ki-elégítése, az életszínvonal mesterséges emelése mögött Kádár tudatos fogyasztásorientált politikája állt, mely a rendszer legitimizálását és a lakosság depolitizálását tűzte ki céljául. A szépség és divat rehabilitálása tulajdonképpen a női társadalom figyelmének elterelése volt a rendszer fonákságáról, és ez a terv sikeresen működött. Olyannyira, hogy még külföldön is felfigyeltek arra, hogy „a pesti nő élelmiszert helyett inkább púdert, rúzszt, parfümöt és körömlakkot vásárol”.¹⁷

Kismamák és hős anyák (1968), az anyaszerep dicsőítése

■ A nők gyermekvállalása és saját testük felett való rendelkezése az államszocializmusban nem volt magától értetődő. Minden időszakban született valamilyen propaganda arra nézve, hogy megnőjön a szülési hajlandóság, illetve jogszabály,

mely korlátozza a terhességmegszakításokat. Nem véletlen, hogy az államszocializmus egyik hangzatos hivatalos nőképe a hatvanas évektől Magyarországon az „anya”, Romániában a „mama eroină”, azaz a „hős anya” volt.

Az 1950-es évekbeli Rákosi-korszak szlogenje, miszerint „Asszony-nak szülni kötelesség, lánynak szülni dicsőség!”¹⁸ még a háború utáni megcsappant népsűrűséget kívánta javítani, mindezt azonban az erőltetett emancipációval párhuzamosan. Az extenzív iparosítás miatti szükséges női munkaerő ugyanis nem eshetett

ki a munka világából, ezért szülés után nem sokkal a nők kénytelenek voltak visszamenni dolgozni, gyermekeiket pedig az állami bölcsődék gondozóira bízni. Mindez nyilvánvalóan nem hozta meg a szülési kedvet. Az 1952-es népesedéspolitikai következtében ennek megoldására vezették be a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk vagy más néven Csemegi-kódex 285. §-ának aktualizálását, köznyelven a „Ratkó-féle (abortusz) törvényt”. „Az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről” szóló 1004/1953. (II. 8.) MT határozat szerint „legfőbb érték az ember”, továbbá a magzatelhajtás „súlyosan veszélyezteti az egész nép egészségét, rombolóan hat az erkölcsi, a családi életre”. A rendeletnek megfelelően a magzatelhajtást igénybe vevő és az azt végrehajtó vagy abban segédkező személyt börtönbüntetésre ítélték. Az elkövetkező időszakban a fogamzásgátló szerek hiányában, továbbá az abortusztilalom miatt megugrott a születésszám, nőtt a kívánt és nem kívánt terhességből származó gyerekek száma, akiket csak egyszerűen „Ratkó-gyerekeknek” nevezett a társadalom. Az 1953-ban kiadott „Ratkó-törvény” azonban csak 1956-ig volt érvényben, amikor is szovjet mintára feloldották azt, és liberalizálták az abortuszt. Az 1956. évi határozat az abortusz liberalizálásán túlmenően előírta a fogamzásgátlók biztosítását és alacsony áron való korlátlan forgalomba hozatalát.¹⁹

Ennek hatására a bejelentett művi vetélések száma hirtelen és látványosan emelkedni kezdett. Az 1955. évi 35,4 ezerről több mint duplájára, 82,5 ezerre nőtt 1956-ban, és ezt követően is dinamikusan emelkedett az 1960-as évek végéig. A művi vetélések széles körű engedélyezésével párhuzamosan a születések száma „mélyrepülésbe” kezdett, aminek eredményeként az 1960-as évek elejére világviszonylatban is Magyarországon volt a legalacsonyabb a születési ráta a második világháborút követő időszakban.²⁰

Az 1967-ben az állam gyermekgondozási segély (továbbiakban GYES) bevezetésével próbált kedvet hozni a nők reprodukciós folyamataira, amely által sok fiatal nő válhatott hosszabb időre főállású anyává és háziasszonnyá, ezzel is erősítve az alakuló és folyamatosan változó nőképi tendenciákat. A GYES bevezetése, bár látszólag a nőkért volt, az anyák és gyermekeik pozícióját védte, és a népsűrűségi arányokat igyekezett javítani, mindezek mellett egy újabb politikai propaganda fogásnak is értelmezhető. A Rákosi-korszak erőltetett iparosítása folytán beözönlött női munkaerőtömegre olyan mértékben már nem volt szük-

5. kép. Fiatal anya gyermekével 1975-ben.
Forrás: Fortepan/Krantz Károly

ség, a munkanélküliség hivatalosan nem létezett, ezért újabb női szerepkonstrukció született, mégpedig a főállású anyáé, aki három éven át élvezhette ezt a legális státuszt. Az 1956-ban beígért és 1968-tól végre forgalomba is kerülő fogamzásgátló tabletták hatására, bár kevesebb volt a születésszám, de több volt az előre tervezett születések száma, és a gyermekükkel otthon maradó anyák egy része valószínűsíthetően önszántából választotta ezt a szerepet.

Mivel a születésszámokhoz képest az abortuszok aránya továbbra is meglehetősen nagy volt (1959 és

1973 között a terhességmegszakítók száma nagyobb volt, mint a születéseké), a gyermekvállalás ösztönzés mellett 1974-ben szigorításokat vezettek be a terhességmegszakítások engedélyezésén belül. Az abortuszbizottságok elé kerülő nőknek sokszor volt kellemetlen és okozott szégyenérzetet, megaláztatást a meghallgatási protokoll, és mivel kétesélyes volt, hogy az abortuszbizottság elfogadja-e a kérelmet, a nők sok esetben inkább nem is próbálkoztak ezzel. A hetvenes évek magyarországi babyboomjának háttérében a GYES bevezetése és a „Ratkó-gyerekek” felnőtt korba lépése mellett ezek alapján az abortuszszigorítás is állhatott.

Romániában, hasonlóan a magyarországi viszonyokhoz, 1957-től a nők nemcsak a munkában éltek meg a szovjet minta szerinti emancipációt, hanem a saját testük felett való rendelkezésben is. Nem kívánt terhességeiket legálisan megszakíthatták, az abortuszhoz való jogukat 463/1957. Rendelet írásban is rögzítette.²¹ A rendelet szerint minden nőnek joga volt nem kívánt terhességét orvosi körülmények között megszakíttatni, mindenféle indoklás nélkül.

Az anya, később „hős anya” szerep csak 1966-tól vált politikailag propagáltá. Az 1965-ben hatalomra kerülő Ceaușescu pronatalista ideológiájába és demográfiai politikájába ugyanis nem fért bele a terhességmegszakítások számlájára írt egyre alacsonyabb születési szám, ezért 1966-ban bevezette a Román Kommunista Párt testorientált politikájának egyik legradikálisabb törvényét, az abortusztörvényt. Az 1966. november 1-jén hatályba lépő 770-es rendelettel hatályon kívül helyezték a 463/1957. rendeletet²² és hazafias érvekre hivatkozva betiltották a terhességmegszakítást. Ezalól kivételt képeztek azok a nők, akik 45 év feletiek voltak, akik már szültek 4 gyermeket, akik nemi erőszak áldozatául estek vagy vérfertőzőes kapcsolatból estek teherbe, továbbá ha genetikai rendellenesség gyanúja állt fenn a magzatnál, vagy a terhesség/szülés az anya életét veszélyeztette. Mindez azonban csak az első trimeszterben volt lehetséges, és kizárólag az erre kijelölt intézményekben. Sürgős esetekben az abortuszt végző orvosnak még a beavatkozás előtt, de legkésőbb a beavatkozást követő 24 órán belül jelentést kellett írnia az illetékes ügyészségnek, hogy kivizsgálják az esetet.²³

Az 1968. évi Büntető Törvénykönyv 185. §-a még nagyobb szigorítást írt elő. Akár 12 év szabadságvesztéssel és praxisuk elvételével szankcionálta az illegális abortuszt végző orvosokat, valamint pénz- és börtönbüntetéssel a beavatkozást igénybe vevő nőket. Ezenkívül kötelező időszakos nőgyógyászati vizsgálatokra kötelezték a nőket, hogy állandó kontroll alatt és adminisztrálva legyenek, ha esetleg teherbe estek, vagy terhességmegszakítás gyanúja állt volna fent.²⁴

A szülésszabályozás betiltása miatt azonban nemcsak a nem kívánt terhességek, de azok nem szakszerű megszakítása is megnövekedett. A nők sokszor életveszélyes állapotban kerültek kórházba a nem megfelelő beavatkozás miatt, és ha az orvos ragaszkodott a hivatalosan előírt kihallgatás jellegű adminisztrációs protokollhoz, akár életüket is veszthették.

Az anyaszerep propagálása és dicsőítése Ceaușescu ünnepélyes felszólalásaiban és díszbeszédeiben is demonstrálódott. 1973-ban például ekképp szólította fel a nőket legszentebb feladatukra, melyre predesztináltak: „A legnagyobb dicsőség egy nő számára a szülés, hogy életet adjon és gyermeket neveljen. Semmi sem lehet drágább egy nő számára, mint az, hogy anya legyen” (a szerző fordításában).²⁵

Az anyaszerepen belül pedig hivatalosan a legnagyobb dicsőség a piedesztálra állított „mama eroina” („hős anya”) cím elérése volt, mely azokat a nőket il-

6. kép. A „hős anyáknak” járó kitüntetés. Forrás: wikimedia

tek. Aztán mégis. Orvoshoz nem mehettem, mert akkor nyilvántartásba kerülök. Cipekedtem, élesztőt ettem, és rumot ittam rá (azt mondták, ez segít), forró vízbe ültem. Hallottam egy nőről, aki „angyalcsináló” volt, még azon is elgondolkodtam, hogy elmegyek hozzá, de a férjem nagyon mérges lett, amikor elmond-

lette meg, akik 10 vagy ennél több gyermeket szültek. Az állam kitüntetéssel, pénzösszeggel és állami támogatással jutalmazta őket. A valóságban azonban ezek a nők legtöbbször nem hősiességből, hanem sokkal inkább a szülésszabályozás megvalósíthatatlansága miatt hordták ki és szülték meg sokadik gyermeküket.

A fogamzásgátlókhoz való lehetetlen hozzáférés, az abortusztilalom, az illegális magzatelhajtások börtönbüntetéssel való szankcionálása következtében 16-45 éves korig gyakorlatilag minden harmadik-ötödik nő terhes volt. A román államszocializmusban született nem kívánt gyerekek voltak az úgynevezett „dekrétgyerekek”, akik az ötvenes évek magyar babyboomja idején született „Ratkó-gyerekeknek” felelnek meg.

„Már megvolt a három gyerek, és nem voltunk fiatalok. Nem is gondoltam, hogy teherbe eshetek. Nem is gondoltam, hogy teherbe eshetek. Aztán mégis. Orvoshoz nem mehettem, mert akkor nyilvántartásba kerülök. Cipekedtem, élesztőt ettem, és rumot ittam rá (azt mondták, ez segít), forró vízbe ültem. Hallottam egy nőről, aki „angyalcsináló” volt, még azon is elgondolkodtam, hogy elmegyek hozzá, de a férjem nagyon mérges lett, amikor elmond-

7. kép. Şoimii Patriei, azaz a „Haza Sóllymai” egy díszrendezvényen 1979-ben. Forrás: saját tulajdon

tam neki mit tervezek. Így a végén megtartottuk a kicsi Tomit, az én legnagyobb büszkeségemet, mert sokra vitte az én kisfiam...”²⁶

„Kimentem a piacra, mert ott a cigányoktól lehetett Postinort venni. Anti-bebi, antibebi!– kiabálták. Nagyon szégyelltem, de odamentem, és vettem tőlük. Beszedtem. Majd kiderült, mégsem használt semmit... Valószínűleg nem az volt benne. Vagy nem tudom, ma sem értem... Kilenc hónap múlva megszületett Janika.”²⁷

Családban a szexualitás tabutémának számított. Az anyák igyekeztek lányaiukat úgy nevelni, hogy megőrizzék szüzességüket a házasságig, továbbá igyekez-

tek őket minél hamarabb, 18-20 éves korukban férjhez adni. A szülésszabályozás lehetetlensége miatt nem kívánták lányaikat még a társadalmi stigmatizációnak is kitenni. „Ha férjhez megy, vigyáz rá a férje!” – mondták akkoriban.²⁸ Ha pedig „jött a gyerek”, akkor fiatal gyermekes házasként 1-2 éven belül állami lakáshoz jutottak, és beilleszkedtek a román pártideológia által predesztinált szabadság nélküli életspirálba.

Nevezzük az anyaságot akár „legszentebb női hivatásnak”, akár „női predesztinációnak” vagy akár reprodukciónak, az államszocializmus periódusa alatt a nők többnyire ezen szerepüket sem választhatták meg szabadon. Egy olyan politikai játszma szereplőiként reprezentálódtak, akiket az éppen aktuális politikai és gazdasági érdekeknek megfelelően hol az emancipálódás felé tereltek, hol pedig a tradicionális női szerepeket próbálták visszaerőltetni rájuk.

Az emancipált nő

■ Az 1970-es években már nem volt sikk sem szovjet típusú dolgozó nőnek, sem hagyományos háziasszonynak lenni. Egyre inkább hátraszorult a patriarchális mentalitású társadalomnak megfelelni kívánó nő, és előtérbe került a magára sokat adó, individualista modern dolgozó nő/anya/feleség ideálja, aki nem kívánt „háztartási robotnak” vagy „gyermeketető gépnek” lenni és álmait „mosogatólébe fojtani.”²⁹

8. kép. Divatos emancipált nő 1977-ben.
Forrás: Fortepan.

„kettős teher” létét érezte, mert a háztartásvezetés és gyermeknevelés a hagyományos felfogás szerint továbbra is kizárólag női hatáskörbe tartozott. Talán ezzel is magyarázható az a tendencia, hogy a női társadalom nagy része az emancipációt inkább a nők kihasználásaként értelmezte, és semmi esetre sem a nemek egyenlőségének lehetőségéért.

A feminizmus második hullámának az a trendje, amely a nőies nő megjelenési kényszere ellen tiltakozott (szépségápolási cikkek, kozmetikai szerek, divatosnak tartott fehérneműk nyilvános elégetése), Magyarországon és Romániában szintén nem volt jellemző. Sőt éppen ebben az időszakban kezdték a nők sokkal bátrabban festeni magukat. A bevásárlóturizmusnak köszönhetően pedig pont ebben az időben kezdtek el a nők felzárkózni a nyugati divathoz, hozzájutni a csipkés fehérneműkhöz, divatos pulóverekhez. Érdekes nőörténeti mozzanat-

Mindezek ellenére azok a fajta feminista megmozdulások, melyek nyugaton jellemzők voltak akkoriban, sem Magyarországon, sem Romániában nem jelentkeztek. A nyugati feminizmus eszmeisége marginális volt, csupán egy szűk értelmiségi körben jelentkezett. Betudható ez részben a vasfüggönynek, és betudható annak is, hogy azok az értékek, amelyekért nyugaton harcoltak (munkához való jog, GYES, ingyenes bölcsőde stb.), a keleti blokkban, még ha „látszategyenlőség” égisze alatt is, de már adottak voltak. Az emancipációból pedig legtöbb nő csak a

nak tudható be, hogy míg nyugaton a „nőies” szépség követése alól való kibújásban, az államszocializmusban az ehhez való visszatérésben találták meg a nők saját „felszabadulásukat”. Ennek gyökere valószínűleg a háború utáni nyugati és keleti blokkok nőpolitikájáig megy vissza, amikor Nyugaton a tradicionális női szerepet, a keleti blokkban pedig az erőltetett emancipációt kényszerítették a nőkre.

A már tradicionálissá vált korán házassulás/férjhez menés (18-20 éves kor) gyakorlása Magyarországon a hetvenes évek végére nem volt többé társadalmi elvárás és kötelezően követendő norma. Ezen társadalmi változásokkal, melyek megadták a nőknek az önállósodás lehetőségét, illetve adtak más alternatívát is a férjhezmenetelen kívül, előidézte a házasságkötések gyakoriságának csökkenését és az átlagos házasságkötési kor kitolódását 20-ról 24 évre. (Ez Romániában, ahol semmiféle fogamzásgátló tablettát nem volt elérhető, nem volt tendencia, a lányok továbbra is 18-20 éves koruk körül mentek férjhez, mert a házasság előtti nemi élet magában hordozta a teherbeesés veszélyét. A leányanyákat pedig, bár hivatalosan elfogadottak voltak, társadalmilag még a nyolcvanas években is stigmatizálták.)

A férjhez menési pánik leginkább azokon a főiskolát, egyetemet végzett nőknél uralkodott el, akik elnőiesedett pályát választottak, és friss diplomásként vidékre kerültek. Inkább belementek egy elhamarkodott rapid házasságba, amit később felbontottak, mert az elvált státusz elfogadottabb volt a vénlányságnál.³⁰ A válási tendenciák emelkedtek, de míg Magyarországon az elvált nők igyekeztek újból férjhez menni, Romániában jellemzőbb volt az elvált státusz gyakorlata. Kérdésként felmerül, hogy Romániában vajon az elvált nők saját döntése volt elvált státuszban maradni, vagy a korabeli konzervatív mentalitásból kifolyólag maradtak egyedül. Hiszen a szocializmus álszent módon prűd felfogása szerint az ilyesfajta nők veszélyesek voltak a férfiakra. Önállóak voltak, szabadabban éltek meg szexualitásukat, és egzisztenciálisan nem függtek a férfiaktól. A házasságban élő nők is jobban féltették tőlük férjeiket, mint például az özvegyasszonyoktól, akik nem önszántukból maradtak egyedül, és egyfajta sajnálattal vegyes tisztelet övezte őket. Ghebrea szerint a korabeli elvált nők társadalmilag stigmatizálva voltak. Kiközösítette őket mikrokozmoszuk, és sok esetben a munka terén is diszkriminálva lettek, mert elvált nőként bizonyos állásokat sem tölthettek be.³¹

A nők második férjet sokkal tudatosabban választottak, és működésképebb második házasságot tudhattak magukénak. Bár az elvált nő a hetvenes évektől, ha nem is népszerű, de elfogadott jelenség lett, azok a nők, akik egyedülállóként gyakran váltogatták szexuális partnereiket, és szabados életet éltek, kívül maradtak a „szocialista jó erkölcs” keretein, és „léha életvitelű nőként”³² aposztrofálták őket.³³

Divatos lányok, szexualizált nők

■ A nőképről szóló diskurzusok a nyolcvanas években nem voltak jellemzőek. A nők külső megnyilvánulásai egyre inkább közelítettek a nyugati trendekhez, ami bármennyire is futurisztikus, de képlékeny volt a *Dallas* sorozat milliomos feleségei és a *Szomszédok* naturalisztikus, örök elégedetlen női szereplői között.³⁴ A családok esti programja pedig sokszor a nyugati világ fogyasztói rétegének szánt divatkatalógusának átnézése volt.³⁵ A modern nő világgképébe teljesen belefért a nyugati nonkonformizmus szocializmusbeli világgkép ötvözete, mely egyre inkább távolabb került a hajdan megálmódott „szocialista jó ízlés és

erkölcs” fogalmától. A fogyasztás társadalmi divattá válása pedig azt is tükrözte, hogy a szocialista rendszer ideológiája egyre kevésbé befolyásolta a közgondolkodást.³⁶

Mire a keleti blokk országai újra felkarolták a tradicionálisabb női szerepeket, addig a fejlett nyugati fogyasztói társadalomban egyre népszerűbb lett a független, emancipált modern nő ideálja, aki megvalósítja önmagát. Nadrágkosztümszöves üzletasszonyok, divatos kozmopolita nők lettek a nyugati reklámok célpontjai, és ezek a reklámok a magyar nőkhöz is eljutottak.³⁷ A férfiakat azonban egészen más típusú reklámokkal és reklámanyagokkal bombázták. A számukra készült poszterek és kártyanaptárak a nőket erősen szexualizálták, és szép objektumokként rendszerint meztelenül, de legalábbis félmeztelenül ábrázolták. A női nemi jellegek hangsúlyozása került előtérbe, indifferens módon a reklámozott áru/termék/szolgáltatás jellegétől. Érdekes módon a nők ekképp való tárgyiasítása mégsem okozott felháborodást (még női nézőpontból sem), talán mert kielégítette az akkori kiéhezett szocializmus kori fogyasztó titkos preferenciáit. A férfiak szexuális töltetű vizuális élménypreferenciái mellett a nőknek egyfajta ihletett adott arra nézve, hogy legyenek a végzet asszonyai. Tárgyiasítás helyett sokkal inkább a modern, nyugati trendeket és az azokhoz való felzárkózást látták ezekben az ábrázolásokban, és egyfajta specifikus „szocialista erotika” jelenségének tartották őket. A frivol poszterek és a füledt erotikát sugárzó kártyanaptárak gyönyörű modelljei vagy éppen amatőr lányai reprezentálták a II. világháború pin-up lányainak reinkarnációit, és lettek a testtel kapcsolatos mentalitásváltozás influenszerei. Inlogikus módon a hagyományos női szerepek legmegalázóbb és legférfiszempontúbb formája jelentette akkoriban a női szabadság egyik formáját.

9. kép. Kártyanaptárak az 1980-as évekből. Forrás: saját tulajdon

A hajdani pin-up lányok újjáéledésével párhuzamosan megjelentek az ötvenes éveket idéző, férfias foglalkozásokat űző nők, akik már nem az állami propaganda nyomása miatt, hanem saját döntésből vagy inkább a korabeli filmek hatására választották a rendőri, tűzoltói vagy éppen hegesztői pályát. A *Flash-dance* c. film jazz balettozó hegesztőnője, a *Linda* c. sorozat karatézó rendőrnője stb. mind olyan példák, amelyek hatással voltak a korabeli női szerepekre, amelyek egyre inkább uniformizálódtak a nyugati szerepmintákkal.

Romániában az elzártság miatt csak a határ menti területeken volt ez jellemző, ahova eljutott a magyar média (filmek, ifjúsági műsorok stb.), és akár illegálisan, de bejutottak a már említett poszterek, kártyanaptárak, divatmagazinok. A

beljebb eső területeken a román centralizált és erősen cenzúrázott médiatermékek nem igazán adtak képet arról, hogy mi történik nyugaton, és a szeparálás technikáját alkalmazva továbbra is a szovjetizált dolgozó nő és a tradicionális anyaszerepek speciális ötvözését erőltették a nőkre.

Zárszó

■ Az államszocializmus mindenkori nője hosszú utat tett meg a hivatalosan propagált nőkép követésétől az emancipált nő tudatosan formált önmegvalósító nőideáljáig. Felmerül a kérdés, hogy vajon az ötvenes évek erőltetett emancipációjának volt-e köze a nők későbbi emancipációs törekvéseikhez. Vajon a nyolcvanas évek divatos rendőrnői igazából az ötvenes évek propagált traktoros lányainak az utódai? De míg az egyik az erőltetett emancipáció produktuma, a másik a nők tudatos választása. Véleményem szerint (mely, noha más kontextusban, de egyezik Schadt Mária nézeteivel), ha nem is egyenes ágú következménye egyik a másiknak, de a nők önállósulási vágya vagy ennek lehetősége az ötvenes években gyökerezik. A szocializmus kori nőnek, hol a politikai propagandával, hol a társadalmi konvenciókkal kellett szembenéznie és oly módon lavíroznia, hogy az ne váljon se államellenségé, se a társadalom által megbélyegzett „rossz nővé”. Vonatkozzon ez akár önmegvalósítási vágyainak, vagy akár szexuális szabadelvűségének felvállalására nézve, és annak külsődleges demonstrációjára.

10. kép. A Flashdance c. film egyik jelenete. Forrás: Pinterest

egyik az erőltetett emancipáció produktuma, a másik a nők tudatos választása. Véleményem szerint (mely, noha más kontextusban, de egyezik Schadt Mária nézeteivel), ha nem is egyenes ágú következménye egyik a másiknak, de a nők önállósulási vágya vagy ennek lehetősége az ötvenes években gyökerezik. A szocializmus kori nőnek, hol a politikai propagandával, hol a társadalmi konvenciókkal kellett szembenéznie és oly módon lavíroznia, hogy az ne váljon se államellenségé, se a társadalom által megbélyegzett „rossz nővé”. Vonatkozzon ez akár önmegvalósítási vágyainak, vagy akár szexuális szabadelvűségének felvállalására nézve, és annak külsődleges demonstrációjára.

■ JEGYZETEK

1. Farkas 2003. 70-71.
2. Uo. 69.
3. Bányászatra legtöbbször olyan nők jelentkeztek, akik valamilyen oknál fogva menekültek otthonról (alkoholista férj, családi terror stb.)
4. Pukánszky 2007. 559–560.
5. Pethő Andrea által megfogalmazott és alkalmazott kijelentés, mely elhangzott A szovjet típusú rendszer vitatott kérdései c. konferencián. 2021. október 21. MTA székház.
6. Schadt 2002. 143.
7. Ilinca-Bejenaru 2015. 67.
8. Uo.
9. Marilyn Monroe, Gina Lollobrigida, Sophia Loren, Anita Ekberg, Liz Taylor, Brigitte Bardot stb.
10. Interjú R. B-vel. 2020. május 10-én Budapesten. Az interjút készítette Kovácsné Magyarai Hajnalka.
11. Kovácsné Magyarai Hajnalka 2020: „Reggel már 5.30-ra már ott voltunk a fodrásznál, hogy beérjünk a munkahelyre
12. Tóth 2008. 53–55.
13. Kormos 2019. 81–86.
14. Nők Lapja 1964. 16. évf. 28 sz. 3–4.
15. Üvegház, ahol főleg virágokat (szegfű) és zöldségeket termesztettek.
16. Interjú M.V.-vel. 2021. 09.10-én, Nagyváradon. Az interjút készítette: Kovácsné Magyarai Hajnalka.
17. Nők Lapja 1960. 22. évf. 6. sz. o.n.
18. Ratkó Anna népjóléti és egészségügyi miniszter (1949–1953)
19. A terheség megszaktításával kapcsolatos kérdések szabályozásáról és a magzatelhajtás büntetéséről szóló 1047/1956 (VI.3.) MT határozat.
20. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/terhessegmegsz16.pdf> (Letöltés: 2021.10.22.)
21. Decret nr. 463/1957. In: *Buletinul Oficial* nr. 26/ 1957. 09. 30. <https://lege5.ro/gratuit/g42tqobs/decretul-nr-463-1957-privind-incuviintarea-intreruperilor-de-sarcina>, file:///C:/Users/user/Pictures/decret_1957%20(1).pdf (Letöltés: 2021.10.22)

22. Decret nr. 770/1966 pentru reglementarea íntreruperii cursului sarcinii. In: *Buletinul Oficial* nr. 60/1966. 10.1. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/177> (Letöltés: 2021.10.22)
23. Uo.
24. Codul Penal din 21 iulie 1968, articolul 185. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/38070> (Letöltés: 2021.10.22)
25. Nicolae Ceauşescu felszólalása a Román Kommunista Párt plenáris gyűlésén 1973-ban. <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/imaginea-si-rolul-femeii-in-perioada-comunista> (Letöltés: 2021. 10.22)
26. Interjú Á. R-rel 2021. 09.10-én, Nagyváradon. Az interjút készítette: Kovácsné Magyar Hajnalka.
27. Interjú K. I-vel 2021. 09.10-én, Nagyváradon. Az interjút készítette: Kovácsné Magyar Hajnalka.
28. Uo.
29. Nők Lapja 1970. 22. évf. 10. sz. 8.
30. Nők Lapja 1979. XXXI. évf. 27. sz., 20-21.
31. Ghebrea 2015. 34.
32. Grexa 2014. 241–264.
33. Kovácsné Magyar Hajnalka: Ideálok- szerepek- trendek. Nőképek változásai a Kádár-korban. 151.
34. Uo. 157–158.
35. Valuch 2016. 264.
36. Valuch 2016. 264.
37. Csípes 2006. 170.

■ HIVATKOZOTT FORRÁSOK

Jogi források

Magyar jogforrások

1878. évi V. törvénycikk a büntettekről és vétségekről.

1047/1956 (VI.3.) MT határozat a terhesség megszakításával kapcsolatos kérdések szabályozásáról és a magzattelhajtás büntetéséről.

Román jogi források

Decret 463/1957 (IX. 30.) privind încuviinţarea íntreruperilor de sarcină.

Decret 770/1966 (X.1.) pentru reglementarea íntreruperii cursului sarcinii.

Codul Penal din 21 iulie 1968, articolul 185.

Interjúk

Interjú Á. R. -rel 2021. 09.10-én, Nagyváradon. Az interjút készítette Kovácsné Magyar Hajnalka. Interjú a szerző tulajdonában.

Interjú K. I. -vel 2021. 09.10-én, Nagyváradon. Az interjút készítette Kovácsné Magyar Hajnalka. Interjú a szerző tulajdonában.

Interjú M. V.-vel. 2021. 09.10-én, Nagyváradon. Az interjút készítette Kovácsné Magyar Hajnalka. Interjú a szerző tulajdonában.

Interjú R. B-vel. 2020. május 10-én, Budapesten. Az interjút készítette Kovácsné Magyar Hajnalka. Interjú a szerző tulajdonában.

Sajtó

Nők Lapja 1960, 1964, 1970, 1979. évfolyamok

Internetes források

www.fortepan.hu

www.historia.ro

www.ksh.hu

<https://lege5.ro>

www.ntf.hu

www.pinterest.com

www.wikimedia.org

■ HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

Csípes Antal: *Divattükör*. Bp., 2006.170–174.

Farkas Gyöngyi: „Gyertek lányok traktorra!” Női traktorosok a gépállomáson és a propagandában. Korall 2003. 13. 65-87.

Ghebrea, Georgeta: *Contextul de acţiune a egalităţii de gen înainte de 1989*. In: Hurubean Alina (ed.): *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice şi viaţa privată*. Institutul European, Iasi, 2015. 27–51.

Grexa Izabella: *Vidéki kislány Pesten*. Bp., 2014. 241–264.

Ilinca Alina – Bejenaru Marius: *Gen, revoluţie şi război. O analiză comparativă asupra emancipării femeii în Uniunea Sovietică şi România comunistă*. In: Hurubean Alina (ed.): *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice şi viaţa privată*. Institutul European, Iasi, 2015. 51–83.

Kormos Valéria: *Álom-szölvök. Nőnek lenni a Kádár-korban*. Közép- és kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, Bp., 2019.

Kovácsné Magyar Hajnalka: *Ideálok – szerepek – trendek: Nőképek változásai a Kádár-korban*. In: *Doktorandusz hallgatók IX konferenciájának tanulmányai*. Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, Eger, 2020. 147–160.

Kovácsné Magyar Hajnalka: „Reggel 5.30-ra már ott voltunk a fodrásznál, hogy beérjünk a munkahelyre...” Milyen volt a Kádár-korszak '60-as és '70-es éveiben a fodrászatok és kozmetikák divatos nővéndége? *Napi Történelmi Forrás* 2020. 04. 29.

Kovácsné Magyar Hajnalka: *Nőábrázolások a magyar és román államszocializmus éveinek reklámtermékeiben*. In: *Politika, életrajz, divat, oktatás...* Tanulmányok Magyarország történetéből a középkortól napjainkig. Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, Eger, 2018. 205–227.

Kovácsné Magyar Hajnalka: *Traktoros lányoktól a Csemege-kosárig. Propagált nőképek és kialakult szépségideálok a szocializmusban*. *Polymatheia* XVII. évf. 2020. 1–2. sz. 171–190.

Pukánszky Béla: *Nőképek, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után*. *Educatio* 2007. 4 sz. 551–564.

Schadt Mária: „Feltörekvő dolgozó nő”. *Nők az ötvenes években*. Pécs, 2002.

Șerban, Alexandru: *Femeia comunistă*. *Historia* 2019.

<https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/femeia-comunista-mama-eroina-muncitoare-activista> (Letöltés: 2021.11.22)

Sulyok Katalin: *Ezt is azt is elsietjük*. *Nők Lapja* 1979. XXXI. évf. 27 sz. 20–21.

Tóth Eszter Zsófia: *Juli-Dzsuli-Júlia*. *Korunk* 2008. 19. évf. 12. sz. 53–60.

Valuch Tibor: *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól az ezredfordulóig*. Bp., 2013.

Valuch Tibor: *Divat, öltözködés, fogyasztás, társadalmi magatartás Magyarországon a 20. század második felében*. In: F. Dózsa Katalin – Sztarmári Judit Anna – Vég Eszter Virág (szerk.): *Divat, egyén, társadalom*. Bp., 2016. 247–265

